

Dr. Mihail Ungheanu

Despre utopie (2)

Utopia is more than a discourse or a literary genre. Utopia is, if we believe Jean Jacques Wunenburger – a disciple of Gilbert Durand – something akin to what his master called anthropological structures of the imaginary. Basically utopia is an invariant of the human mind and society, through which mankind imagines a society that is completely organized by man, without the help or through laws that have an extrahuman or nonhuman origin, for instance natural law or God' Law. It is a matrix that exist alongside and in opposition what the mythical matrix that pervades also human mind and society, but which refers to the ontological dependence of man, which is denied by utopia.

Tags: utopia, myth, anthropocentrism, sovereignty

Utopia nu a apărut din cer și nu este nici produsul unei istorii literaro-filosofice. Ea are legătură cu omul ca ființă simbolică sau metaforică și cu interpretarea pe care acesta o dă realului. Interpretarea realului face parte chiar din constituirea sa pentru om, ar spune filosoful francez Paul Ricoeur. Utopia este o structură simbolică, o matrice, iar un simbol are sens numai în relații cu alte simboluri, așadar prin participarea la o rețea, ca membru al unui lanț semantic. Simbolica paradisiului care se opune simbolicii utopiei are anumite valențe, oferă o vizualizare a unei existențe plene, în momentul în care se lovește de limitările inerente existenței lumești. Mitul și utopia au același referent, pe care însă îl figurează în mod opus, locul și spațiul ideal arătând complet diferit în aceste două moduri de simbolizare. Polivalența simbolului face posibile aceste interpretări și

construcții opuse. Utopia trebuie înțeleasă în esența ei pe plan sincron și nu diacronic, înțeleasă ca un regim imaginar cu o anumită pornire valorică și afectivă¹. Dar această structură, această matrice cunoaște manifestări diacronice, așadar cunoaște și o istorie în care aceste structuri antropologice se manifestă, pot fi discernate. A existat o publicare și o multiplicare a istoriilor utopice, care ne înfățișează o fantasmatică a cetății ideale, care ia locul paradisiului pierdut. Spre deosebire de miturile paradisiului aceste utopii au autori care în general își revendică opera, ca și o datare precisă, lucru care nu se întâmplă în cazul mitului, unde autorii sunt anonimi, neavând o datare foarte certă. Originea genului utopic, manifestarea lui are ca obârșie acest structuri sociale și imagine, ca și schimbările ce au afectat aceste structuri și societatea ca atare. Prima lucrare utopică este desigur a lui Thomas Morus intitulată *Utopia publicată* în 1516. Până la Th. Morus există semne și anticipări ale acestor structuri imagine utopice, cum ar fi *Republica* platonice, însă aceasta nu este o utopie, ci o încercare de a reprezentare în mare ceea ce este dreptatea în suflet, dreptate ce este aceeași și pe plan transcendent și pe plan imanent, conducătorii presupuși ai statului ideal nefiind însă niște legislatori care inventează o ordine umană, ci care caută să aplice tocmai ordinea divină pe care au sesizat-o prin contemplație, în lumea socio-politică. Platon nu este strămoșul utopiei, deși el a făcut diferența dintre idealitate și pură posibilitate, nefolosind imaginația în rol creator, fiind conștient că modelul cetății este doar născut dintr-o necesitate metodologică. El nici nu dorește să traseze locul ideal ca opus celui prezent, etc². Nașterea utopiei implică recursul la limbajul mitic, dar mai ales la introducerea unor imagini în el, care să îl scoată din logica retroactivă, logică de devalorizare axiologică a timpului prezent, dar și a viitorului și mistică³. Trebuie să se producă o reajustare și o revalorificare a percepției existenței prezente, a schimbării și a viitorului, care nu mai poate fi văzut ca un timp entropic, al degradării și disoluției precum în concepția mitică. Trebuie să apară

1 Wuneneburger, *Utopia sau criza imaginarului*, pp. 45-46.

2 *Op. cit.*, p. 51

3 *Ibidem*, p. 53

conștiința posibilului, altfel utopia nu este conceptibilă⁴. Utopia în sens tare nu este compatibilă cu menținerea prestigiului originilor, așa cum se întâmplă la Platon, unde acesta se păstrează inclusiv în *Republica*, și nu se dorește în instanțierile ei a fi copie a vreunei realități transitorice și nici istorice, dar implică o apreciere pozitivă a posibilului și a timpului viitor. Această revalorificare a timpului viitor, a situației perfecțiunii nu în trecut, ci în timpul opus a devenit posibil datorită iudaismului și creștinismului, care au făcut posibilă o spargere a timpului ciclic, așadar a orientării către un trecut paradigmatic și au făcut prezentul și viitorul purtători de speranță. Viitor, până atunci conotat exclusiv negativ, devine purtătorul de speranță *per se*, o speranță care culminează în imaginea Ierusalimului Ceresc, de exemplu. Timpul, viitorul capătă o orientare profetică, iar prin Întruparea lui Iisus Christos se accentuează și mai tare credința în ireversibilitatea timpului, aceasta fiind unică. Timpul devine dintr-un ciclu totalizator immanent lumii în devenire, iar această alungire a timpului oferă ideea, schița unui progres continuu. Omul încetează a fi un simplu spectator prins în ciclul eternei reînțoarceri și devine co-autor al evenimentelor. Acestea prin unicitate, prin faptul că se desfășoară într-o lume creată de Dumnezeu capătă o altă consistență ontologică, ca și acțiunile oamenilor de altfel.

Însă termenul antitetice Paradisul, Edenul nu este un loc transcendent *per se*, ci se află la limită, undeva între orizontul lumii sociale, a lumii de aici și transcendent. Omul are o relație de coapartenență care s-a pierdut, fie pentru că așa dictează inexorabila lege a timpului, fie pentru că este urmarea neascultării legii date de către Dumnezeu, precum în iudeo-creștinism. Paradisul ca loc este el însuși simbol, deoarece, precum Iisus Hristos, unește două naturii sau două tărâmurii diferite. Această conștiință face posibilă o atitudine negativă față de timpul prezent, care se va dezvolta într-o atitudine ce vizează schimbarea și ameliorarea acestuia, dacă pornim de la varianta iudeo-creștină, dar și o atitudine care îndeamnă la rememorarea mitică a evenimentelor fondatoare, ale izbucnirii sacralului în lume, existența adevărată fiind aceasta, din această perspectivă omul neavând nici un rol

4 *Ibidem*, p. 54.

în schimbarea condițiilor legate de viața sa profană. Mitul ne oferă modelele unei ordini sociale care are la bază o lege sau niște legi supraumane, extra-umane, lucru pe care utopia îl neagă în mod explicit. Cele două se situează în registre simbolice și psihologico-metafizice diferite și proiectează timpul și spațiul perfect în mod diferit. Utopia reprezintă, spre deosebire de mit, un regim al imaginarului schizoidal, care se opune energiilor și aspectelor vitaliste ale mitului, ca și imaginației repaosului și odihnei asociate cu acesta, indicând o relație conflictuală cu stările de fapt și o inaptitudine de a accepta spațiul extern, pe care îl dorește cucerit și supus propriilor proiecte. Lumea exterioară este amplificată de către această expresie a imaginației utopice în ceva neliniștitort și amenințător, fiind privită așadar dintr-un punct de vedere ostil. Utopia se opune în fapt invariantului mitic original, adică mitului ”vârstei de aur”, chiar dacă și mitul și utopia sunt conduite ale irealului și purtători de semnificații sociale și politice multiple, ele fiind prin aceasta conectate. Ele sunt și expresia unui anumit nucleu de dorințe și emoții care pot duce fie la nebuni sau genii, fie la distrugerea sau crearea de grupuri sociale noi. Vârsta de aur e proiectată în istoria reală, care, datorită acestei proiecții și faptului că paradisul/edenul nu e văzut ca Cerul însuși, ci situat undeva între ambele, a dus la încercări de localizare geografică specifică și a dat naștere unor evenimente istorice, etc., dintre care poate fi menționată plecarea pelerinilor spre America de Nord, spre ceea ce a devenit Noua Anglie și în ultimă instanță a dus la încercarea de a aplica anumite idei utopice în crearea unui nou stat. Ceea ce a suscitât acest mit a fost și o aspirație către o alteritate inexprimabilă, care să fie căutat în prezent sau care să fie realizată în prezent. În mare însă, a intra în contact cu timpul mitic presupune o retro-memorie, o orientare către trecut. Ce exprimă mitul Vârstei de Aur? Exprimă, descrie o anumită situație în care viața omului e fie longevivă. Fie omul e nemuritor, viața e plină, nu trebuie să fie făcute eforturi pentru a trăi pământul producând d'ela sine cele trebuincioase, , neexistând deci grija zilei de mâine, totul fiind cuprins de o fericire spontană; în mod normal nu există instituții sociale sau culturale în această Vârstă sau Epocă de aur⁵. Este un

5 Wuneneburger, op. cit., pp. 33-34.

loc pre-civilizat sau ne-civilizat, dar care nu este periculos și care nu este închis, fiind un decor generos. Paradis, Eden sunt termeni cu mai multe semnificații. Eden poate desemna atât o câmpie, cât și un teren plat și fertil, unde sacrul e prezent. Paradisul este asociat cu imagini și fantasme materne care denotă siguranța, care fac referire la teme vegetale, la metafore luxurianței, fecundității, etc. Aici puterea ființei este cea care apără, paradisul opunându-se direct locului utopic înconjurat de ziduri, artificial și civilizat, a cărui apărare necesită eforturi din partea locuitorilor săi⁶. Paradisul, starea Vârstei de Aur este un loc al repaosului absolut, nu o fortificație sau un oraș, care are de multe ori o formă circulară, această formă trimițând din nou, la imagini și fantasme materne, dar și la o imagine simbolică a divinității, care poate desemna și suveranitatea zeiței-mamă. Paradisul este asimilabil unei grădini și ca atare este circumscris, există ceva ce îl deosebește de restul, fiind uneori împrejmuit, însă nu în sensul unei fortificații, ci în sensul unei zid care îl atrage pe călător. Nu este o închidere a teritoriului, un zid de sârmă ghimpată. Împrejmuirea reprezintă o concentrare de putere, acea putere ce protejează fără a fi nevoită se construiască ziduri și instituții, fiind o limită de transgresat fără primejdie, un prag simbolic pe un drum inițiativ. Această împrejmuire, trecerea înăuntrul acestei împrejmuiți este resimțită ca pătrunderea între-un refugiu pașnic, unde elementele opuse sunt- precum în regimul mistic al imaginarului – reconciliate⁷. Acest lucru este opus intrării în locurile întărite ale utopiei, fortificate, înconjurate de obstacole insurmontabile făcute pentru a îndepărtata și nu pentru a atrage, locuri fortificate care simbolizează un refugiu neliniștit, neliniștitor, unde domeniște amenințarea permanentă a degradării, a disoluției, a agresiunii, având astfel un exemplu al unui refugiu dominat de antagonismul loc bun/loc rău, interior/exterior, dar și de paranoie privitoare la cei ce nu fac parte din cetatea utopică. Pentru imaginația paradisiacă, paradisul e un debușeu în care are loc o reconciliere între natură și om, ambele înflorind și intrând în armoniei. Acest simbol clar și liniștor, care împacă omul și natura are

6 *Ibidem*, 39.

7 *Ibidem*, pp. 41-42.

darul de a cataliza aspirațiile spre sacru, fiind arhetipul-imagie al oricărei spiritualități mistice⁸. Este un simbol care și o imagine care afirmă apartenența omului la zei sau la sacru. Este o metaforă a transfigurării sufletului sau a existenței omenești și, paradoxal, are drept corespondent în creștinism Ierusalimul Ceresc, care are o alcătuire urbană, însă posedă un arbore central, râuri, etc.

Acestor imagini li se opun altele care sunt înrudite cu cele utopice. De exemplu, paradisului sau Ierusalimului Ceresc i se opun imaginile porților Babilonului, care trimit la o ordine închisă, strâmtă, creat de om, neclintită în stratificări inalterabile. Imaginile utopice pot fi împrumutate însă și din regimul mitic, fiind vorba de revalorizarea unor simboluri precum soarele, insula, etc. Un simbol nu există singur, ci are valoare intrând în rețea cu alte simboluri și imagini. Așadar utopia, precum mitul preia anumite teme și motive și le prezintă conform structurii și dinamicii ei interne, producând o inversare a simbolurilor mitice, o inversare a semnificației acestora⁹. Primele schițe de cetăți utopice sunt făcute de către stoici, iar simbolismul folosit, imaginile sunt cele ale unor locuri artificiale închise, utopia valorificând pozitiv nu doar simboluri mitice precum soarele sau insula, ci și simboluri infernale, care trimit tocmai la închidere, la fortificație, la departajare de restul¹⁰, valorile acestor imagini fiind acelea de apărare și de ostilitate. Imaginile htoniene sunt folosite pentru a descrie inclusiv căile de acces către cetatea utopică. Astfel s-a născut o nouă axă, o nouă topografie imaginară, care deși valorificată pozitiv este contrară mitului. La baza acestei noi exprimări a imaginarului uman se află convingerea că perfecțiunea poate fi atinsă pe pământ, că e loc de ea și că oamenii pot face acest lucru, fără apel la ajutor extra-uman, chiar din contră. Noul loc ideal nu va mai fi deschis și nu va mai denota o concentrare de putere de tip divin precum o face Edenul, ci va fi un loc închis, un decor cultural și artificial.

Pertinența, semnificația discursului utopic trebuie demistificate, trebuie interpretate cu grijă, evitând capcana unei pretinse neutralități spațio-temporale a acestora. Deși utopia este o matrice

8 Idem.

9 *Ibidem*, p. 44.

10 Wunenburger, *op. cit.*, 61-63.

imaginar-simbolică, un joc și o recompunere și revalorificare de simboluri și deși există înainte de apariția pe scena culturală, ea se va manifesta totuși în istorie, chiar dacă numele ei de *u-topos* ar indica altceva. Ea este și o formă de acțiune care se manifestă în istorie deci, nu doar matrice simbolică și gen literar¹¹. Niciodată utopia, utopicul nu își va asuma înfrângerile pe care le va resimți în istorie, ci va căuta să plaseze cauzele nereușitei în alși agenți ai acțiunii sale.

Ceea ce este de reținut este faptul că utopia este un invariant antropologic, o matrice de gândire și de simțire și că ea este un fel de frate geamăn opus și complementar mitului. Ca și mitul, deși s-a manifestat mai târziu în istorie, denotă un mod de a se situa în lume, care trebuie sau poate funcționa între-un echilibru cu mitul. Deși poate părea că este în exclusivitate o forță negativă, pentru că, de exemplu, așa cum susține Wunenburger, revalorifică pozitiv simboluri htonice care în lumea mitului trimit la infern, negația pe care o poartă în sine utopia, poate fi antecamera unei puterii pozitive, dar are capacitatea de a desfereca, de a face manifeste anumite puteri ale omului și ale modului lui de a fi în lume. Utopia este un mijloc prin care omul se poate distanța critic față de situația în care se află și care îi permite să valorifice prezentul, îl poate face să nu cadă într-o idolatrizare a trecutului și a modelelor sacrului care s-au manifestat atunci. Prin raportarea negativă și dintr-un așa zis *u-topos* la lume, utopia face posibilă privirea alta asupra existenței și poate, prin suspendarea acceptării realului așa cum este, deschiderea sau conceperea unor altor modalități de a fi ale omului, sau conceperea unor moduri de a aplica aceste alte modalități de a fi în lume. Dacă omul nu poate trăi fără mit, nu poate trăi nici fără utopie, cele două trebuind cumva a ajunge la un echilibru, fără a cădea într-o extremă sau alta, care devin complet nerealiste, astfel cum utopia aduce cu sine ideea de suveranitate a omului, ideea că omul își datorează sieși și nimănui altcineva, nici măcar naturii, existența sau forma existenței sale. O astfel de idee reprezintă unul din pericolele sau patologiiile ce decurg din matricea utopică, producțiile utopice, prezentând mereu ordinea din cetățile utopice ca fiind produsul exclusiv al omului, această idee înrându-le cu teoriile

11 *Op. cit.*, 69.

contractului social și ale modernității dominante, care susțin că ordinea umană, societatea, statul sunt în întregime artificiale, fiind produsul omului și nu al vreunei legi de proveniență non-umană, ca să nu spunem divină. Cu toate aceste pericole pe care le vedem în ziua de azi, utopia rămâne un mecanism general uman, care se manifestă în anumite circumstanțe, fiind așa cum susține Lewis Mumford, „an integral feature of purposive living”¹². Ea permite o raționalizare a vieții umane, dobândirea unui control mai ridicat asupra acesteia, acest lucru fiind făcut în numele unui plan general de viitor, al unui sistem de valori, în care, dacă e să acordăm încredere autorului sus menționat, toată părțile existenței tind să se potrivească sau să facă parte.

Bibliografie:

Northrop Frye, *Varieties of Literary Utopias* în *Daedalus*, Vol. 94, No. 2, Utopia (Spring, 1965), pp. 383-347.

Lewis Mumford, *he Condition of Man*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York and London, 1944, 1972, 1973.

Paul Ricoeur, *L'ideologie et l'utopie*, ed. Du Seuil, Paris, 1997.

De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutica II, trad. De Ion Pop, Echinoc, Cluj, 1999, pp. 358-372.

Darren Webb, *Exploring the Relationship between Hope and Utopia: Towards a Conceptual Framework*, în *Politics* 2008 vol. 28 93), pp. 197-206

Jean Jacques Wunenburger, *Utopia sau criza imaginarului*, trad. de Tudor Ionescu, Dacia, Cluj-

¹² Lewis Mumford, *The Condition of Man*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York and London, 1944, 1972, 1973, p. 13.